Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan
Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı
© Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa
Sentez Yayıncılık 2022

Bu kitabın yayın hakları Sentez Yayıncılık'a aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ISBN 978-625-7906-62-3

1. Basım: Sentez Yayıncılık
Bursa Eylül 2022

Kapak ve İç Düzen: Sentez

Baskı
STAR AJANS MATBAACILIK
Alaaddin Bey Mh. 634 Sk. Nilüfer Ticaret Merkezi
2. Bölge Ayaz Plaza No:24 Nilüfer / Bursa
Tel: 0. 224. 249 33 20 Faks: 0.224. 245 18 09
Sertifika No: 48334

SENTEZ
YAYIN VE DAĞITIM EĞİTİM ve
ÖĞRETİM KURUMLARI TİC.ve SAN. A.Ş.
Cumhuriyet Cad. Eski Tahıl İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
bilgi@sentezdagitim.com.tr www.sentezkitap.com
Sertifika No: 47510

BURSA'DA ZAMAN, MEKÂN VE İNSAN

Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı

Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa

Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

SENTEZYAYINCILIK®

İçindekiler

Takdim 11

Önsöz 13

1. BÖLÜM Zaman, Mekân ve İnsan Kavramlarına Semantik, Felsefi ve Teolojik Yaklaşımlar 17
YELDA AKILLIGÖZ

2. BÖLÜM Bursa'nın Doğal ve Kültürel Coğrafi Yapısı 39
SERHAT ZAMAN - ALİ YİĞİT

3. BÖLÜM Bursa'nın Koloni Kentleri 90
HAZAL ÇITAKOĞLU - MUSTAFA ŞAHİN

4. BÖLÜM Bursa'nın Eski Çağları: Prusa'dan Bursa'ya 117
İLKNUR GÜRGEN

5. BÖLÜM Roma ve Bizans Döneminde Bursa 130
ŞAHİN KILIÇ

6. BÖLÜM Payitaht'tan Sancağa: Bursa ve Osmanlı 146
ORHAN KILIÇ

7. BÖLÜM Nasihat Heyeti Bursa'da (17-20 Nisan 1919) 161
MEVLÜT ÇELEBİ

8. BÖLÜM İşgal ve Kurtuluş: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşu 186
CELİL BOZKURT

9. BÖLÜM Şehitler Diyarı Bursa: Çanakkale ve İstiklal Harbi Şehitleri 200
ZEKERİYA TÜRKMEN

10. BÖLÜM Atatürk'ün Bursa Gezileri (1922-1928) 256
MİNE ERSEVİNÇ

11. BÖLÜM Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (1929-1938) 306
HACER KARABAĞ

12. BÖLÜM Bursa'nın Öncü Kadınları: Zehra Budunç 336
MİNE DÖĞER ÇÖMEZ

13. BÖLÜM Edebiyata Yansıyan Bursa Tarihi 356
ALEV SINAR UĞURLU

14. BÖLÜM Savaş ve Bursa: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Bursa 380
GÖKÇE SÜZGÜN IŞIK

15. BÖLÜM Yabancı Seyyahların Gözüyle Bursa 413
FUNDA SONGUR

16. BÖLÜM Uludağ'ın Unutulmuş Manastırları 461
ERSOY SOYDAN

17. BÖLÜM İmparatorluktan Cumhuriyete Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslümler.. 480
TURGAY AKKUŞ

18. BÖLÜM "Bursa Su'dan İbarettir": İhsan Uzer'in Araştırmalarıyla Bursa Suları 529
BETÜL BATIR

19. BÖLÜM Bursa ve Çevresinde Mülteci ve Mübadil İskânları 567
İBRAHİM ERDAL

20. BÖLÜM Bursa'nın Medâr-ı Serveti: İpekçilik 592
CAFER ÇİFTÇİ

21. BÖLÜM Tarihin Cansız Tanıkları: Bursa'nın Tarihi Mezarlıkları ve Hazireleri 616
HASAN BASRİ ÖCALAN

22. BÖLÜM Bursa'da Dinî Hayat ve Tasavvufî Kültür Üzerine Bazı Tesbitler..... 631
MUSTAFA KARA

23. BÖLÜM Kentleşme ve Ötesi: Nitelik Değiştiren Bursa..... 662
ALPER CAN

24. BÖLÜM Bursa'daki Kentsel Koruma Faaliyetlerinde Öncü Paydaş ve Aktörler (1983-2003) 684
SERMİN ÇAKICI ALP - MEHMET TUNÇER

25. BÖLÜM Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşu (11 Eylül 1922) 711
BEHÇET KEMAL YEŞİLBURSA

26. BÖLÜM Osmanlı Sarayı'nın Buzcusu: Bursa'nın Kadim Ailelerinden Buzcubeyler (Buzcular) Ailesi 724
BEHÇET KEMAL YEŞİLBURSA

27. BÖLÜM Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan 741
BEHÇET KEMAL YEŞİLBURSA

Son Söz 760

4. BÖLÜM
Bursa'nın Eski Çağları: Prusa'dan Bursa'ya

İlknur GÜRGEN[1]

Eski Çağ'dan bugüne dek pek çok uygarlık, din ve kültüre ev sahipliği yapan Bursa ve çevresinin tarihi Paleolitik Döneme[2] kadar uzanır. Bölgede yapılan yüzey araştırmalarında ele geçen buluntular, bölgenin Paleolitik Dönemlerden itibaren Anadolu ile Avrupa arasındaki geçiş noktası üzerinde olduğunu göstermektedir. Uludağ eteklerindeki Şahinkaya Mağarası'nın keşfi ve Görükle'de bir tarlada bulunan 67 taş alet üzerinde yapılan incelemeler sonucunda bölgede ilk yerleşmelerin Orta Paleolitik Döneme kadar gittiği tespit edilmiştir. Orhaneli ilçesi sınırlarında yer alan Güvercin İnleri Mağaraları, Sinekkaya Mağarası, Çaltepesi Mağarası ve Kusumlar Mağarası'nın da aynı şekilde Paleolitik Dönemde kullanılmış oldukları düşünülmektedir.[3] Neolitik Çağ'a (MÖ 8000-5000) gelindiğinde Bursa ve çevresinde yedi yerleşim yeri tespit edilmiştir. Kalkolitik Çağ'da (MÖ 5000-3000) ise bunlara üç yerleşim yeri daha eklenir. Sonraki dönemlerde kurulanlarla birlikte Bursa'da toplamda 33 yerleşimin varlığından söz edilebilir.[4] Bunlardan bazıları; Çakırca Höyük, Çardak Höyük, Çiçekli Höyük, Gölbaşı Höyük, Karadin Höyük, Karasil Höyük, Köprühisar Höyük, Kurşunlu Höyük, Marmaracık Höyük ve

---

[1] Araştırma Görevlisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: igurgen@uludag.edu.tr.

[2] Tarih öncesi dönemlerden günümüze en uzak olanı, yaklaşık 2.5 milyon yıl önce başlayıp 12 bin yıl önce sona eren Paleolitik Çağ'dır. En ilkel taş aletlerin kullanıldığı bu dönem insanlık tarihinin neredeyse %99'unu kapsar. Yaklaşık olarak MÖ 1.000.000-10.000 arasına tarihlendirilir.

[3] Alper Can, *KADİM BURSA Osmanlı Fethine Değin Bursa ve Çevresinin Tarihi*, (Sentez Yayıncılık: Bursa, 2017), ss. 21-22.

[4] Alper Can, *age*, s. 23; Kamil Doğancı, "Prehistorik Dönemlerde İznik Gölü ve Çevresi", *Akademik Araştırmalar 2020*, E. Hamarta, C. Arslan, S. Çiftçi, M. Uslu (Ed.), (Konya, 2020), ss. 74-82.

Üyücek Höyük adlarıyla bilinen yerleşimlerdir. Bursa'nın yerleşim yeri olarak seçilmesinde coğrafi konumunun yanı sıra ulaşım, su kaynaklarına yakınlığı, güvenlik, savunma gibi konularda sağladığı imkânlar etkili olmuştur.

Bursa ve çevresinden söz edilen ilk yazılı kaynak, Hitit Kralı II. Tuthaliya (MÖ 1380-1355) dönemine ait bir metindir.[5] Metinde yer alan bilgilere göre Hititlere karşı isyan eden Aššuwa Bölgesi kentleri Hititler karşısında yenilgiye uğrar ve sonrasında bölgenin adı bir daha yazılı metinlerde yer almaz. Yenilgi sonrasında esir olarak Hitit ülkesine getirildiği belirtilen ve Aššuwa ülkesi kraliyet ailesinden olduğu düşünülen Piyamainara, Kukkulli ve Malaziti büyük ihtimalle Bursa ve çevresini içine alan bölgenin adı bilinen ilk yöneticileridir.[6] Hitit metinlerinde geçen Aššuwa, günümüzde Erdek-Balıkesir-Bursa arasındaki bölgeyi kapsar. Bölgede Maša ve Karkiša adlı iki küçük krallık bulunmaktadır. Bu küçük krallıklar Wiluša (Troia) kralı ile Hitit kralı arasında imzalanan antlaşmada Wiluša'ya bağlı krallıklar olarak anılmaktadır. Mısır firavunu II. Ramses'in (MÖ 1290-1224) Kadeş Savaşı (MÖ 1275) sonrasında yazdırdığı yazıta göre Maša ve Karkiša, Hititler tarafında çarpışanlar arasındadır. Aynı halklar Troia savaşında (yaklaşık MÖ 1250)[7] da Troialılar'ın yanında yer almışlardır. Maša'nın bugünkü Kütahya, Karšika'nın ise İzmit ve çevresi olduğu varsayılır. Hitit metinlerinde geçen Happuriya kentinin ise İznik olduğu düşünülmektedir.[8] Böylelikle adı bilinen en eski kent de İznik olmakla birlikte Gemlik'in kuzeyindeki Arganthonius Dağı'nın adında yer alan –nth harfleri, MÖ 2. binyılda burada Hititler ile soydaş bir halkın varlığını göstermektedir.[9]

Prusa (Bursa) kentinden söz eden ilk Antik Çağ yazarları Strabon ve Plinius'tur. Bu yazarların Prusa'nın kuruluşuyla ilgili verdikleri bilgiler birbiriyle çelişmekle birlikle bazı noktalara ışık tutması nedeniyle önemlidir. Plinius, *Naturalis Historia*

---

[5] KUB XXIII, 11.

[6] ".... ve esir (olarak) 10.000 piyade, 600 arabalı asker, arabalar (ve) sürücülerin beylerini getirdim ve [onları] Hattuša'ya yerleştirdim; Piyama-Kurunta'yı, Kukkuli'yi ve Piyama-Kurunta'nın akrabası olan [Mala] ziti'yi onları da [Hattuša'ya ge] tirdim..". KUB XXIII. 11 Öy. II 34-38; "Hattuša'ya ulaştığı[ım zaman] ; Piyama-Kurunta'yı ve Ma[lazitiyi] KI.LAM [yapısında] KI.LAM'ın Fırtına Tanrısı'na verdim, onun oğlu Kukkuli'yi ise [köl]e (olarak) aldım ve serbest bıraktım" KUB XXIII. 11 Ay. III 1-3; Rabia Özcan, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında M.Ö. 2. Binyılda Batı Anadolu Tarihi Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s. 46.

[7] Hangi yılda yapıldığı konusunda çeşitli fikirlerin öne sürüldüğü Troia Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kaya, "Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih", *AKADEMİK-DER*, Sayı:1, (2017), ss. 1-14.

[8] Pınar Bülbül, *Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2006, s. 65.

[9] Arif Müfid Mansel, "Yalova Kılavuzu", *Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu Sayı 4*, (Devlet Basımevi: İstanbul, 1936), s. 3.

adlı eserinde Prusa'nın Kartacalı General Hannibal tarafından kurulduğunu söyler.[10] Strabon ise Prusa'nın kurucusu olarak Lydia kralı Kroisos'a (MÖ 560-546) karşı savaşan Kral Prusias'ı gösterir.[11] Strabon ve Appianos'a göre Prusa'nın ilk sakinleri Thrakia kökenli kavimlerdir.[12] Byzantionlu Stephanos ise o kişinin Kroisos değil Pers Kralı Kyros olduğunu belirtir.[13] Nitekim Kroisos ile Prusias aynı dönemde yaşamamışlardır ve iki kral arasında yaklaşık üç yüz yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu durum Prusa kentinin Hannibal'in tavsiye ve desteğiyle tahminen MÖ 185/184'te I. Prusias tarafından kurulmuş olma ihtimalini güçlendirir.[14] Antik yazarlardan Cornelius Nepos'un Hannibal hakkında yazdıkları da bu ihtimali doğrular niteliktedir. Ona göre Hannibal ölümünden kısa süre önce Bithynia kralının kendisine tahsis ettiği saldırı halinde kullanılmak üzere dışarıya açılan birkaç dehlizi bulunan bir kalede yaşamıştır. Bu durum Gebze yakınlarındaki Libyssa kentinde ölse de Hannibal'ın kaldığı kale ve yaşadığı yerin Prousa/Prusa'nın Hisar semti olduğunu akla getirir. Nitekim savunma açısından sağladığı avantaj, Roma tehlikesine karşı Prusa'yı seçmesinde etkili olmuştur.[15]

MÖ 12. yüzyıl başlarında Ege Göçleri de denilen Deniz Kavimleri Göçü'nün yarattığı etki sonucunda Anadolu'da Karanlık Çağ adı verilen üç yüz yıllık süreç başlar. Yazının ortadan kalktığı bu dönem boyunca büyük kentlerin durumu hakkında bilgiler mevcut değildir. Yazının, kültürel ve kentsel gelişmenin olmadığı bu karanlık dönemden Bursa da aynı derecede etkilenmiştir.[16] Herodotos'un verdiği bilgilere göre, Bursa civarındaki en eski kent Kios (Gemlik) olup MÖ 12. yüzyılda kurulmuştur. Daha sonra MÖ 10. yüzyıla gelindiğinde Apamea (Mudanya) ve MÖ 6. yüzyılda ise Apollonia (Gölyazı) kentleri kurulur. MÖ 750-600 yılları arasında Lydia Krallığı'nın hâkimiyetine girmeden önce MÖ 8. yüzyıldan itibaren bölgede Phryg etkisi görülmektedir. Nitekim Homeros İliada Destanı'nda Bursa ve çevresinden Phrygia şeklinde söz etmektedir.[17] Ayrıca Gölyazı'daki kutsal alanda ve Keles Kovanlık'ta yer alan kayalara oyulu nişler Phryg etkisini somut bir şekilde

---

[10] Plin. *nat.* V.148; Kamil Doğancı, "Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitas'lar", *UÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 14 (1), (2013), s. 175.

[11] Plin. *nat.* V.148; Strab. XII.4.3.

[12] App. II.12.1; Strab. VII.3.2; XIII.1.8; Hale Güney, "Hellenistik Dönem Öncesi Bithynia'da Hellen Kolonileri ile Bithynialılar Arasındaki İlişkiler", *Belleten*, Cilt 78, Sayı 282, 2014, s. 408.

[13] Steph. Byz, *Ethnika*.10.

[14] Kamil Doğancı, *agm*, (2013), s. 175.

[15] Corn. Nep. *Han.* 12.

[16] E. Memiş, "Eskiçağ Türkiye Tarihi", (Çizgi Kitapevi: Konya, 2007), s. 145.

[17] Hom. *Il.* II. 862.

yansıtır.[18] MÖ 7. yüzyıl başında başlayan Kimmer baskıları sonucunda Phryg Devleti'nin yıkılmasıyla bölgede Lydia hâkimiyeti görülür.[19] Herodotos Lidya Kralı Kroisos'un Mysialılara, Bithynialılar gibi Bursa ve çevresindeki halklara hükmettiğinden bahseder.[20] Lydialılar ticaret amaçlı Bursa ve çevresindeki limanları kullanmışlardır. Onların ardından ise MÖ 546'da tüm Anadolu'yu ele geçiren Perslerin hâkimiyeti söz konusudur. Yaklaşık iki yüz yıl süren Pers hâkimiyeti süresince Bursa ve çevresinde yer alan yerleşimler Daskyleion (Ergili Köyü / Bandırma) Satraplığı'na bağlanır ve oraya vergi öderler.[21] Pers döneminde bölgenin görece sakin olduğu ve ticaret yolları üzerindeki konumu sayesinde refah seviyesinin arttığı söylenebilir.

İki yüzyıl süren Pers hâkimiyetinden sonra Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Asya Seferi'ni başlatması ve büyük bir orduyla Hellespontos (Çanakkale Boğazı) üzerinden Anadolu'ya geçmesiyle dengeler değişir. Marmara Denizi'nin güneyinde kalan bölgeleri ele geçirmekle görevlendirilen Pers Komutan Kallas, Bityhnia Kralı Bas tarafından yenilgiye uğratılır ve Bursa Makedon hâkimiyetine girmekten kurtulur.[22] Ardından Pers İmparatorluğu'nun yıkılması ve Büyük İskender'in generallerine üstünlük sağlanmasıyla MÖ 3. yüzyıl başında Bithynia Krallığı[23] kurulur.

Bursa'nın kent niteliğinde bir yerleşim olması Bithynia Krallığı egemenliği altındayken gerçekleşir.[24] Bithynia Krallığı'nın en parlak zamanı I. Prusias dönemine (MÖ 228-180) rastlar. Krallık toprakları genişlerken, Makedonya Kralı V. Philippos ile yapılan antlaşmalar neticesinde bölgede tam bir hâkimiyet sağlanır. I. Prusias döneminde hâkimiyet kurulan bölgeler dâhil olmak üzere yeni kurulan pek çok şehre Prusa adı verilir. Buna örnek olarak üç kentten söz edilebilir. Kios şehri, Prusa ad Mare (deniz kenarındaki Prusa), Kieros şehri Prusa ad Hypium, Uludağ eteklerindeki şehir (günümüz Bursa'sı) de Prusa ad Olympum (Olympos dağı eteğindeki Prusa) şeklinde adlandırılmıştır. Bithynia Krallığı'nın ardından Romalıların egemenliği döneminde ise Bursa ve civarındaki bölge kentlerinin Latince isimleriyle

---

[18] Alper Can, *age,* s. 46; Serdar Aybek- Ali Kazım Öz, "Apollonia Ad Rhyndacum (Gölyazı) ve Uluabat Gölü Çevresi Yüzey Araştırması 2006 Yılı Raporu", 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, (2007), s. 289, Mustafa Şahin, "Dağlık Bursa'nın Arkeolojik Yüzü", *Bursa'da Zaman*, Sayı 7, (2013), s. 66.

[19] Hasan Tahsin Uçankuş, *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia (Kültür Rehberi)*, (Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul, 2002), s. 122.

[20] Hdt, I. 28; Strab. XII. 3. 3.

[21] Hdt. V.122.

[22] Memnon, Herakl. Pont. 12; Arr. *anab.* I.17; Curt. II.1.

[23] Thynler yerleştikleri bölgeye Bi- ön adını vererek Bithyn "Thin yurdu" veya "Thyn ülkesi" anlamına gelen Bithynia adını vermişlerdir. Bkz. Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı,* (İnkılap Kitapevi: İstanbul, 1999), s. 167; Strab. XII. 4.1.

[24] Strab. XII.3.1; Murat Arslan, *Mithridates VI Eupator, Roma'nın Büyük Düşmanı*, (Odin Yayıncılık: İstanbul, 2007), s. 490.

anıldığı görülür.[25]

Bithynia'ya bağlı Prusa, MÖ 74 yılında IV. Nikomedes'in vasiyeti gereği o ölünce, Roma İmparatorluğu'na kalır.[26] Pontos Kralı Mithridates buna engel olmak istemişse de başarılı olamamıştır. Bithynia Krallığı hâkimiyetindeki diğer topraklar gibi miras yolu ile Roma İmparatorluğu'na devredilir. Böylece bundan sonra bölgede Roma İmparatorluğu hâkimiyeti görülür.[27] MS 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra Bursa ilinin kıyı yerleşimleri Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) hâkimiyetine geçer. Uzun yıllar Bizans egemenliği altında kalan bu yerleşimler, MS 1320'de Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine girecektir.[28]

Bursa ve çevresinde yer alan önemli kentlere bakılacak olursa ilk başta Nikaia gelir. Oldukça önemli arkeolojik kalıntıların ele geçtiği bu kentin, hem Antik Çağ'da bir dereyle Gemlik Körfezi'ne bağlı olması hem de Sangarios (Sakarya Nehri) vadisi yoluyla Karadeniz'e ulaşımının kolaylığı bunda etkili olmuştur. Kent surlarını çeviren hendeklerin göl sularıyla doldurulmasının savunmayı güçlendirmesi Nikaia'yı önemli kılan bir diğer nedendir.[29] Ayrıca İstanbul Boğazı ile Anadolu arasındaki yol güzergâhında bulunması da kentin önemini artırmıştır. MÖ 4. ve 3. yüzyıllardan itibaren Askanios Gölü'nün doğusunda yer alan verimli topraklardan elde edilen ürünler ve Kios üzerinden yapılan ticaret kentin zenginleşmesini ve gelişmesini sağlar. Gemlik Körfezinin doğu ucunda kurulan Kios ise önemli bir liman yerleşimidir. Kentin kuruluşu Arganoutlara kadar gitmektedir. MÖ 4. yüzyılda zenginleşen kentte ilk altın sikkelerin bu dönemde basıldığı görülür.[30]

MÖ 1. binyılda Nikaia'dan sonra önemli kentlerden biri de Nikomedia (İzmit)

---

[25] Örneğin Prousa yerine Prusa, Kios yerine Cius, Nikaia yerine Nicaea kullanılmıştır.

[26] App. *Mithr.* 71; Vell. II.4.1; David Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century AD,* Vol.1. Princeton, (1950), s. 320; Kamil Doğancı, "Roma İmparatorluğu'nun Bithynia Pontus Eyaletinde Uyguladığı Askeri Politikalar", *The Journal of Academic Social Science,* yıl:5, Sayı:56, Ekim-2017, s.70.

[27] Eutr. VI.6; App. XII,7-XII.71; David Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century AD,* Vol.1. Princeton, (1950), s. 320; David Braund, "Royal Wills and Rome", *BSR* 51, (1983), s. 29, 48, 52-53; David Braund, *Rome and Friendly King: the Character of Client Kingship,* London, (1984), s. 151; William Smith-Charles Anton, *A Classical Dictionary of Greek and Roman Biography, Mythology and Geography,* New York, (1860), s. 533; Robert Morstein Kallet-Marx, *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.* Berkeley, (1995), s. 229; Murat Arslan, *age,* s. 305.

[28] Serkan Gündüz, "Bursa'nın Antik Deniz Limanları", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. 8, S. 1, (2015), s. 109; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt I,* (Ankara, 1988), s. 111.

[29] Alper Can, *age,* s. 56.

[30] Strab. XII 4.3; RG, s. 311, nr. 1-2; Kamil Doğancı, "Mehmet Ziya'nın Gözüyle Antik Dönemde Bursa ve Çevresi (Eleştirel Bir Bakış"), *UÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 12, Sayı: 21, (2011/2), s. 208.

idi. Bithynia Krallığı'nın başkenti olan kent, MÖ 74'te Roma Cumhuriyeti kontrolü altındayken *metropolis* (eyalet başkenti) yapılır. MS 293 yılında Roma'da *Tetrarkhia* (dörtlü yönetim) kurulduğunda da imparatorluğun Doğu yarısının başkenti olmuştur.[31] Hem bu nedenlerden hem de limanı sayesinde dönemin en uğrak noktalarından biri olur. Plinius'un mektuplarında yer alan ifadeler Nikomedia'nın hem maddi olanaklarını, hem de coğrafi konumu ve yeraltı-yerüstü zenginlikleri açısından önemini destekleyici niteliktedir.[32]

Bursa ve çevresinde yer alan önemli kentlerden bir diğeri de Apollonia'dır. Kentte yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda tiyatro, stadion, kült alanı ve mezarlık tespit edilmiştir. MÖ 1. yüzyılda yüksek refah seviyesine sahip olmasında kerevit ticareti etkili olmuştur. Hellenistik Dönem'de varlığı bilinen yerleşimlerden biri de Nilüfer ilçesindeki Güngören köyünde bulunan yerleşimdir. Burada Hellenistik ve Roma dönemlerine ait lahit, seramik parçaları ile İmparator Traianus Dönemi'ne (MS 98-117) ait bir sikke ele geçmiştir.[33]

Tarihsel süreç içerisinde saldırı, salgın, yangın, deprem gibi değişik sebeplerden dolayı zarar gören Prusa yapılarından bir kısmı restore edilse de pek çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunun yanında seramik kaplar, cam eşyalar, sikke vb. buluntular ile mozaik ve heykeller görece daha fazladır.[34] Bithynia ve Roma dönemlerinde şehrin dokusunun günümüzdeki kadar karmaşık olmadığı anlaşılır. Kentin en önemli yapıları İmparator Traianus döneminde yapılmıştır. Bu döneme ait bilgiler Bithynia valiliğini ve imparatorun özel temsilciliğini yapan Gaius Plinius'un (Genç Pilinius) mektuplarından edinilir. Mektuplarda kentin özgün yapıları ve o tarihteki kent görüntüsüne ait tasvirler yer almaktadır. Roma Dönemi Prusası'nda da, diğer büyük Roma kentlerinde olduğu gibi bir kütüphane, gymnasium, stadion, hamam, hipodrom, tapınaklar ve sütunlu bir alan bulunmaktaydı.[35] Yine aynı dönemde Genç Plinius'un valiliği sırasında İmparator Traianus'un yaptırdığı ve günümüze ulaşan en önemli yapı Nikaia kentinde yer alan 15 bin kişilik tiyatrodur.

Plinius'tan İmparator Traianus'a:

"Efendim, Prusalıların hem harabe, hem de çok eski bir hamamı var. Bu yüz-

---

[31] Memnon. 12.

[32] Plin. *Epist.* 10. 25, 31.

[33] F. M. Auzepy, et alii, "Campagne de prospection 2006 de la mission Marmara", *Anatolia Antiqua XV*, (2007), s. 331.

[34] Hülya Boyana, *Bithynia Tanrıları ve Kültleri*, Ankara Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s. 319.

[35] Bernardin Menthon, *Olympee de Bithynie*, (Bonne Presse: 1935), s. 48;Vasileos I. Kandes, *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar BURSA*, (Gaye Kitabevi: Bursa, 2009), s. 31, 37, 38.

den burayı, hoşgörüne sığınıp, onarmak istemişlerdi. Ama ben bir yenisinin yapılması gerektiğini düşündüğümden..., bana öyle geliyor ki, onların bu arzusunu yerine getirebileceksin. Kentin saygınlığı ve senin çağının görkemi böyle bir yapıyı gerektirir."[36]

Traianus'tan Plinius'a:

"Yeni bir hamamın yapımı Prusalıların gücünü aşacak bir yük olmayacaksa, onların bu arzusunu yerine getirebiliriz ama bu yüzden yeni bir vergi yükümlülüğüne girmemeleri ve zorunlu amaçlar için ayrılan gelirden daha fazla harcamamaları koşuluyla"[37]

Yukarıda yer alan örneklerde görüldüğü gibi Prusa'da yer alan hamamla ilgili bilgi ve isteklerin yer aldığı mektubuna karşılık İmparator Traianus da kendisine cevaben bir mektup yazar. Yine aynı şekilde 49., 68. ve 70. mektuplarında Plinius'un Prusa ve Nikomedia'da insanların tapınma alanları ile ilgili inşa faaliyetleri hakkında Traianus'a bilgi verip ve tavsiye istediği görülür.[38]

Zaman içerisinde Bursa ve çevresi Hıristiyanlar için çok önemli bir dini bölge haline gelir ve Uludağ da keşişlerin güvenlik sebebiyle yaşamını sürdürdüğü manastırlarla dolu bir dağ haline dönüşür. İkonoklazmın da etkisiyle önemi artan bu manastırların zamanla onlara ait geniş üzüm bağları ile şarap üretiminin tedarikçisi konumuna geldiklerini de belirtmek gerekir.[39] Hıristiyanlar için önemli bir inanç merkezi olan Nikaia'da MS 325 tarihinde birinci, MS 787 yılında ise yedinci konsil toplanır. Ayrıca MS 5. yüzyıldan itibaren Uludağ'ın değişik bölgelerinde sayıları elliden fazla kilise ve manastır kurulur.[40] Bursa ve çevresindeki kilise ve manastırlara Sige Başmelek Kilisesi, Kemerli Kilise (Panagia Pantobasilissa), Trilye (Trigleia, Zeytinbağı), Ioannes Theologos Pelekete (Aya Yanı), Medikion ve Kurşunlu Manastırı, Aya Sotiri (Soteros) ve Rhyndakus (Karadere) nehri ve Bandırma arasında kalan bölgedeki manastır ile Malkara Üstü, Kurşunlu, Timanyo, Yenice ve yakınlarındaki St. Anne Manastırları örnek gösterilebilir. Nitekim tarihte Olympos, Oros Ton Kalegeron adı ile bilinen dağ, bu kilise ve manastırlardan dolayı Keşişdağı, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Ruhban Dağı olarak adlandırılacak[41] ve son olarak 1925 yılında ise Uludağ adını alacaktır. İmparatorluk döneminde Prusa'da Hellen kültürünün baskın olduğu görülür. Hellen kentlerinde görülen

---

[36] Plin. *Epist.* 10.23.

[37] Plin. *Epist.* 10.24.

[38] Plin. *Epist.* 10.49, 68, 70.

[39] Lale Doğer - Eda Armağan, "Bizans Dönemi'nde Prousa (Bursa) ve Çevresinde Gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 23, S. 2, (2014), s. 23.

[40] Cyril Mango - Ihor Ševčenko, "Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 27, (1973), s. 235.

[41] Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Kitap 1. Cilt* (Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2008), s. 84.

bina ve kurumların benzerleri Prusa'da da mevcuttur. Bunun dışında tapım gören tanrılar da Hellen tanrılarıyla aynıdır. Sikkeler ve yazıtlardan anlaşıldığına göre Hellen tanrılarının çoğuna Prusa kentinde de tapılmıştır. Ancak Zeus kültünün diğerlerinden önde olduğunu ve Pythia'da Asklepios kültünün baskın olduğunu belirtmek gerekir.[42]

Prusa ile ilgili değinilmesi gereken bir nokta da şifalı kaplıca sularıdır. Bizans döneminde zenginleşip gelişen şehir özellikle o günkü surların dışında kalan Pythia (Çekirge)'daki kaplıca ve şifalı suları ile ün kazanır, İmparator Justinianus (MS 527-565) döneminde kent yenilenerek kaplıcalara yenileri eklenir. MS 3. yüzyılda yazan Naukratis'li Athenaios Pythia'da[43] yer alan sıcak su kaynaklarına krali sular dendiğini belirtir.[44] Bizans sarayınca tercih edilen bölge kısa sürede tedavi merkezi haline gelir. Kentin kurulmasında önemli rol oynayan kaplıcalardan Bizans kaynaklarında sıkça söz edilir.[45]

Antik Çağ ekonomisi tarıma dayandığı bilinen Prusa'da Hatip Dion'un yazdığına göre MS 2. yüzyılda tahıl ürünleri çok kar getirmediği için ek olarak bağcılık ve hayvancılık da yapılıyordu.[46] Orman ürünleri ve kerestenin kolayca temin edilebildiği kentte Kandes'in verdiği bilgilere göre bakırcılık, değirmencilik ve tekstil boyamacılığı da yapılmıştır.[47] Ürettiklerini satmak ve gereksinim duydukları malları almak için limana ihtiyaç duyulduğunda ise en yakın komşu olarak Apamea'ya başvurulmuştur.

Sonuç olarak Bursa ve çevresindeki Mentese Höyük, Barcın Höyük, Ilıpınar, Aktopraklık Höyük gibi en eski yerleşimlerin kurulması MÖ 6500-5500'ler gibi eski tarihlere yani günümüzden yaklaşık 8500 yıl kadar öncesine dayanır. Höyük tipi yerleşimlerin çoğunun kurulduğu dönem ise MÖ 3000-2000'lere rastlar. MÖ 14. yüzyıla ait bir kaynakta ilk kez ismine rastlanan Prusa, Hitit belgelerinde Aşuva adıyla anılır. Bithynia hâkimiyetine girdikten sonra kent kimliğini kazanan Prusa konumu, ulaşım kolaylığı[48], şifalı sıcak su kaynakları, güvenlik ve savunmaya yatkın coğrafi şartları sayesinde önemli bir kent olma özelliğini sürdürür. Ekonomik ve dini açılardan öneme sahip bu kent, tarih boyunca sırasıyla Phryg, Lydia, Pers,

---

[42] Alper Can, *age*, s. 83.

[43] Pythia Yunan tanrısı Apollon ile ilişkilidir. Gelecekten haber vermesi, şifa dağıtması özellikleri olan bu tanrıyla ilişkili yerlerde dumanlı bir kuyu başında durarak kâhinlik yapanlara Pythia adı verilirdi.

[44] Ath. Deip. II. 43. Aynı ifade Steph. Byz. Ethnika eserinde de yer almaktadır.

[45] Cafer Çiftçi, "Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi", *81 İlde Kültür ve Şehir: Bursa*, (Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2021), s. 115; Örneğin bkz. Theop. AM 6289, 472.

[46] Dion. Chr. *Orat.* 46. 8.

[47] Kandes, *age*, s. 31.

[48] Antik Çağ Bursası'ndan geçen yollar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kamil Doğancı, *agm* (2013), ss. 169-181.

Bithynia, Roma ve Bizans hâkimiyetine girer. Sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'ne de başkentlik yapan Bursa büyüyüp gelişmeye devam ederek nihayetinde günümüz Bursa'sına dönüşür.

Kaynakça

A. Antik Kaynaklar

APPIANOS, *Histoira Romana*, H. White (Ed.), (London: 1955).

ARRIANOS, Flavius, *İskenderin Seferi*, Furkan Akderin (çev.), (Alfa Yayınları: 2005).

ATHENAIOS, The Deipnosophists, C. B. Gulick (çev.), (Loeb Classical Library: London, 1930-1943).

DIONYSIOS CHRYSOSTOMOS, *Orationes*, English translation by W. Cohoon- H. L. Crosby, (Loeb Classical Library: London,1932-1953).

EUTROPIUS, *Breviarium Historiae Romanae (Roma Tarihinin Özeti)*, Çiğdem Menzilcioğlu (Çev.), (Kabalcı Kitabevi: İstanbul, 2004).

HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

HOMEROS, *İlyada*, Azra Erhat-A. Kadir (çev.), (Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul, 2018).

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin, 1921 vd.

MEMNON, *Herakleia Pontika Tarihi*, Murat Arslan (çev.), (İstanbul, 2007).

NEPOS, Cornelius, *On the Great Generals of Foreign Nations*, J. C. Rolfe (çev.), (Loeb Classical Library: Cambridge, Mass. 1966).

PLINIUS, D. J., *Historia Naturalis*, H. R. Racham (Ed.), (Loeb Classical Library: London, 1947).

PLINIUS, *Epistulae*, Çiğdem Dürüşken-E. Özbayoğlu (çev.), *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, (İstanbul, 1999).

RG: W. H. Waddington-E. Babelon-Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure: Bithynie*, Paris, 1908 vd.

RUFUS, Quintus Curtius, *Historia Alexandri Magni Macedoins*, J. C. Rolfe (çev.), (Loeb Classical Library: Cambridge, Mass.-London 1946).

STEPHANUS BYZANTINUS, *Stephani Byzantii ethnicorum quae supersunt*, August Meineke, (Berlin, 1849).

STRABON, *Geographika*, by H. L. Jones (Ed.), (Loeb Classical Library: London, 1957).

THEOPHANES CONFESSOR, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, English translation by Cyril Mango and Roger Scott, (Clarendon Press: Oxford, 1997).

VELLEIUS PATERCULUS, *Res Gestae Divi Augusti*, F. W. Shipley (Ed.), (Loeb Classical Library: London, 1992).

B. Modern Kaynaklar

ARSLAN, Murat, *Mithridates VI Eupator, Roma'nın Büyük Düşmanı*, (Odin Yayıncılık: İstanbul, 2007).

AUZEPY, F. M., et alii, "Campagne de prospection 2006 de la mission Marmara", *Anatolia Antiqua* XV, (2007), ss. 335-369.

AYBEK, Serdar - ÖZ, Ali Kazım, " Apollonia Ad Rhyndacum (Gölyazı) ve Uluabat Gölü

Çevresi Yüzey Araştırması 2006 Yılı Raporu", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, (2007), ss. 285-299.

BOYANA, Hülya, Bithynia Tanrıları ve Kültleri, Ankara Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.

BRAUND, David, "Royal Wills and Rome", *BSR*, (S. 51, 1983).

BRAUND, David, *Rome and Friendly King: the Character of Client Kingship*, (London, 1984).

BÜLBÜL, Pınar, *Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2006.

CAN, Alper, *KADİM BURSA Osmanlı Fethine Değin Bursa ve Çevresinin Tarihi*, (Sentez Yayıncılık: Bursa, 2017).

ÇİFTÇİ, Cafer, "Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi", *81 İlde Kültür ve Şehir: Bursa*, (Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları: 2021), ss. 110-135.

DOĞANCI, Kamil, "Roma İmparatorluğu'nun Bithynia Pontus Eyaletinde Uyguladığı Askeri Politikalar", *The Journal of Academic Social Science*, Yıl:5, Sayı:56, (Ekim-2017), ss. 68-85.

DOĞANCI, Kamil, "Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitas'lar", *UÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 14 (1), (2013), ss. 167-186.

DOĞANCI, Kamil, "Mehmet Ziya'nın Gözüyle Antik Dönemde Bursa ve Çevresi (Eleştirel Bir Bakış"), *UÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 21, (2011/2), ss. 201-211.

DOĞANCI, Kamil, "Prehistorik Dönemlerde İznik Gölü ve Çevresi", *Akademik Araştırmalar 2020*, E. Hamarta, C. Arslan, S. Çiftçi, M. Uslu (Ed.), (Konya, 2020), ss. 74-82.

DOĞER, Lale - ARMAĞAN, Eda, "Bizans Dönemi'nde Prousa (Bursa) ve Çevresinde Gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 23, S. 2, (2014), ss. 13-48.

GÜNDÜZ, Serkan, "Bursa'nın Antik Deniz Limanları", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 1, (2015), ss. 105-146.

GÜNEY, Hale, "Hellenistik Dönem Öncesi Bithynia'da Hellen Kolonileri ile Bithynialılar Arasındaki İlişkiler", *Belleten*, Cilt 78, Sayı 282, (2014), ss. 407-434.

KAHRAMAN Seyit Ali - DAĞLI Yücel (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Kitap 1. Cilt* (Yapı Kredi Yayınları: İstabul, 2008).

KALLET-MARX, Robert Morstein, *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.* (Berkeley, 1995).

KANDES, Vasileios I. *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar BURSA*, İbrahim Kelağa Ahmet (çev.), (Gaye Kitabevi: Bursa, 2009).

KARUL Necmi - AVCI Mert Bertan, "Bursa Aktopraklik - Kültürel Miras Yönetim Plani", *Bursa Aktopraklık Höyük'te Kültür Sektörünün Oluşturulması: Çok Yönlü Bir Proje*, *TÜBA-KED*, (8/2010), ss. 7-27.

KAYA Mehmet Ali, "Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih", *AKADEMİK-DER*, Sayı:1, (2017), ss. 1-14.

KAYAN, İlhan, "İznik Gölü Batısındaki Ilıpınar Höyüğü Çevresinde Jeomorfolojik ve Jeo-Arkeolojik Araştırmalar", *Ege Coğrafya Dergisi*, 9 (İzmir, 1997), ss. 43-70.

MAGIE, David, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century AD*, Vol.1. (Princeton: 1950).

MANGO, Cyril – ŠEVČENKO, Ihor, "Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 27, (1973), ss. 235-277.

MANSEL, Arif Müfid, *Yalova Kılavuzu*, Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu Sayı 4, (Devlet Basımevi: İstanbul, 1936).

MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, (Çizgi Kitapevi: Konya, 2007).

MENTHON, Bernardin, *Olympee de Bithynie*, (Bonne Presse: 1935).

ÖZCAN, Rabia, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında M.Ö. 2. Binyılda Batı Anadolu Tarihi Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İzmir, 2007).

SMITH William – ANTON, Charles, *A Classical Dictionary of Greek and Roman Biography, Mythology and Geography*, (New York, 1860).

ŞAHİN, Mustafa, "Dağlık Bursa'nın Arkeolojik Yüzü", *Bursa'da Zaman*, Sayı 7, (2013), ss. 62- 70.

UÇANKUŞ, Hasan Tahsin, *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia (Kültür Rehberi)*, (Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul, 2002).

UMAR, Bilge, *'İlkçağda Türkiye Halkı'*, (İnkılap Kitapevi: İstanbul, 1999).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi Cilt I*, (Ankara, 1988).

Ekler

Harita 11: Bithynia Haritası

Fotoğraf 28: Prusias Dönemi'nde basılan sikke örneği[49]

[49] Prusa Roma yönetimine geçtikten sonra (MÖ 61-59) kendi sikkelerini basmıştır. Sikke basımına bir süre ara verilse de, İmparator Nero Dönemi'nden (MS 54-68) itibaren yeniden sikke basmaya başlamıştır. Örnekler için bkz. RG, s. 235, nr. 1-5 (Claudius); RG, s. 236, nr. 7-8 (Vespasianus); RG, s. 237, nr. 12-13 (Titus); RG, s. 238, nr. 19-21 (Domitianus); RG, s. 239, nr. 27-28 (Traianus); RG, s. 239-240, nr. 29-33 (Hadrianus).

Harita 12: Akçalar Aktopraklık Höyük[50]

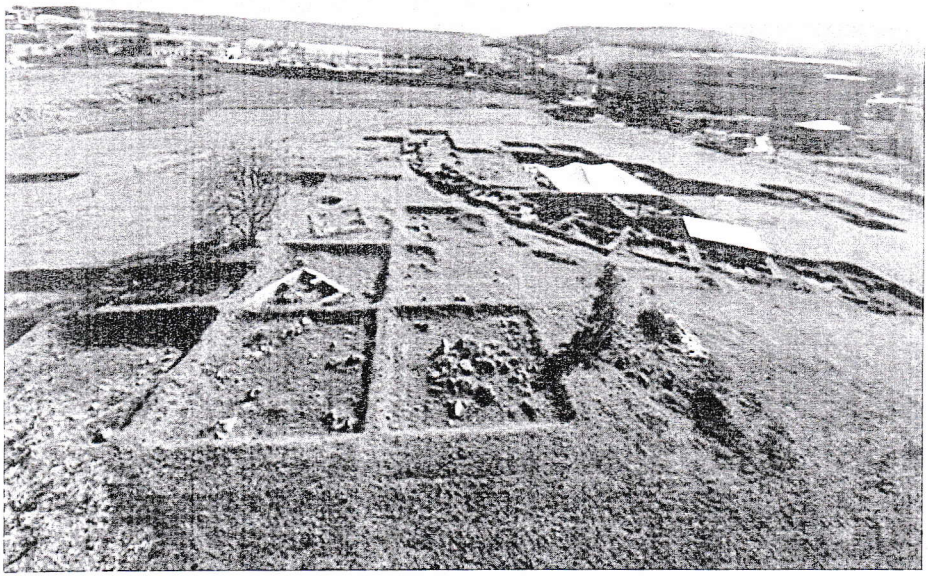

Tablo 1: Bursa ve çevresindeki Neolitik Çağ yerleşimleri[51]

Yerleşim Adı	Yeri	Tarih	Araştırma Düzeyi
Aktopraklık	Nilüfer	MÖ 6500/6400	Kazı
Ilıpınar	Orhangazi	MÖ 6400	Kazı
Menteşe	Yenişehir	MÖ 6000	Kazı
Barçın Höyük	Yenişehir	MÖ 5700?	Kazı

Tablo 2: Bursa ve çevresindeki Kalkolitik Çağ yerleşimleri

Yerleşim Adı	Yeri	Araştırma Düzeyi
Hacılartepe	Orhangazi	Kazı
Sölöz	Orhangazi	Yüzey Araştırması
Yeniköy	Orhangazi	Yüzey Araştırması

[50] Ayrıntılı bilgi için bkz. Necmi Karul-Mert Bertan Avcı, "Bursa Aktopraklık - Kültürel Miras Yönetim Planı", *Bursa Aktopraklık Höyük'te Kültür Sektörünün Oluşturulması: Çok Yönlü Bir Proje, TÜBA-KED,* (8/2010), ss. 7-27.

[51] Ek 4 ve Ek 5 için bkz. Alper Can, *age*, s. 23; Ayrıca örnek için bkz. İlhan Kayan, "İznik Gölü Batısındaki Ilıpınar Höyüğü Çevresinde Jeomorfolojik ve Jeo-Arkeolojik Araştırmalar", *Ege Coğrafya Dergisi*, 9 (İzmir, 1997), ss. 43-70.